



# VÄSTERÅS HISTORIA

## FRÅN KLOSTER TILL INDUSTRI



### Industristaden

Västerås blev en industristad på 1890-talet när Asea (numera ABB) och Svenska Metallverken grundades här. Då var elektriciteten en kraft vars möjligheter anades av bara några få, bland dem Aseas grundare. Under första halvan av 1900-talet växte Asea och Metallverken snabbt till koncernliknande bolag som båda var involverade i elektrifieringen av Sverige.

På Asea tillverkades produkter som hade med elektrifiering att göra, förutom elmotorer, generatorer, belysningsystem och kraftöverföringsutrustning gjordes även elektriska lok och spårvagnar, brödrostar och cykellysen. Metallverkens produktion utgjordes till en del av halvfabrikat till Aseas tillverkning där behovet var stort av tråd, plåt och rör. Företaget tillverkade också kraftöverföringslina, en av de viktiga delarna i elektrifieringsprocessen.

Elektrifieringen kom att skapa omvälvande förändringar av samhället under 1900-talet, och med dessa båda industrier i samma stad blev Västerås något av den svenska elektrifieringens nav/mittpunkt.

Asea och Metallverken sysselsatte flera tusen anställda, de flesta inflyttade till Västerås från hela Sverige och från andra länder. De behövde bostäder, sjukvård, skolor, mat och rekreation. I takt med att industrierna växte utvecklades Västerås, och var under en hundraårsperiod (ca 1890 -1990) en av Europas modernaste industristäder.

Både Asea och Metallverken förändrades under slutet av 1980-talet. Asea fusionerade 1987 med det schweiziska företaget Brown Boveri & Cie och blev ABB. Metallverken togs, efter flera tidigare ägarbyten, över av det finska företaget Outokumpu 1986. Idag finns delar av ABB men inget av Outokumpu kvar i Västerås. Men båda företagens gamla verkstadsområden i centrum finns kvar och hyser många olika branscher som teknik, kultur, skola och hantverk. På så vis lever de vidare som industriminnen med nytt liv i tidsenlig karaktär.

## 1. Turbinhuset



Foto: Annchristine Sigurdsson

### Asea till Västerås

Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget, kallat Asea, bildades 1890 genom en sammanslagning av två redan existerande bolag, Elektriska Aktiebolaget i Stockholm (bildat 1883) och Wenströms och Granströms elektriska kraftbolag (bildat 1889). Företagen grundades på Jonas Wenströms uppfinningar för elektrisk belysning och kraftöverföring. Innan Asea bildades låg försäljningskontoren i Stockholm och tillverkningen i Arboga.

När företagen slogs samman till Asea flyttades hela verksamheten till Västerås. Där fanns intresserade investerare och en beredvillig stadsfullmäktige som kunde erbjuda billig central tomtmark och elkraftsförsörjning de närmsta tio åren.

### Om Turbinhuset

Turbinhuset byggdes av Västerås stad 1891 för att förse Aseas verkstäder med elkraft. Företaget fick hyra huset. Efter dryga tio år behövdes det inte längre. Då fanns teknik väl utvecklad för att hämta mer elektricitet från annat håll, bland annat från kraftverket i Älvklarleby.

Turbinhuset övertogs av kommunen och idag fungerar det som museum. Där finns generatorer från olika perioder i Aseas utveckling, från de allra äldsta likströmgeneratorerna till moderna växelströmgeneratorer. De fungerar, och några av dem levererar ännu elektricitet till västeråsarna.

## 2. Kvarteret Sigurd



Foto: Andrea Linerstad

I mitten av 1870-talet kom järnvägen till Västerås när det nybildade bolaget Stockholm-Westerås Bergslagens Järnvägs-Aktiebolag anlade järnväg mellan Stockholm och Ludvika, via Västerås. Järnvägen var en förutsättning för att verkstäder och industrier skulle etableras, och det första större verkstadsföretaget i Västerås startade upp just bredvid järnvägen 1874. Det var Västerås Mekaniska Verkstad som bedrev tillverkning av jordbruksmaskiner. Företaget ägdes av Oscar Fredrik Wijkman som också var kommunalpolitiskt aktiv. Wijkman kom att spela en viktig roll för Aseas etablering i Västerås femton år senare, och han var även Aseas styrelseordförande 1891-1909.

Västerås Mekaniska Verkstad låg mycket bra till i nära anslutning till järnvägsstationen och hamnen. Asea köpte därför upp företaget redan 1898, sålde den maskinella utrustningen och började tillverka elektriska spårvagnar i lokalerna.

## 3. ASEAs huvudkontor Ottar



Foto: Andrea Linerstad

I kvarteret Ottar byggdes Aseas nya huvudkontor 1917-1919. Det hade ritats av arkitekt Erik Hahr i en påtagligt pampig och slottslik stil med den tidstypiska obehandlade tegelfasaden. När kontoret byggdes hade första världskriget pågått ett par år och för många i var det en tid av svårt nöd. Värst var det förstas i de krigsdrabbade länderna, men även i Sverige hade många det mycket svårt just 1917. Då hade missväxt orsakat potatisbrist och kriget skapat ransoneringar på nästan alla andra livsmedel.

För Asea hade kriget varit rena vinstlotten och tack vare bristande konkurrens från de riktigt stora elektrifieringsföretagen i Tyskland och USA fick Asea monopol på hela den svenska hemmamarknaden när det

gällde vattenkraftgeneratorer, elmotorer till verkstäder och lantbruk, elektrifiering av järnväg och spårvägar mm.

De goda tiderna avspeglas i Ottarkontoret som förutom den slottslika fasaden fick ett torn med reglerbar spira. För att riktigt markera företagets storhet kläddes taket på tornet med kopparplåt. Just koppar var en bristmetall under kriget och extra dyrt att få tag i just då.

Huvudkontoret kom att kallas Ottar och likt många andra byggnader av större betydelse markerades det med amuletter inmurade i grunden. Under den första grundstenen som lades fast den 6 mars 1917 i tornets nordvästra hörn, lades ett kopparskrin med ritningar, Aseas senaste årsberättelse, aktuella nummer av VLT och Westmanlands Allehanda samt alla dåtidens svenska mynt upp till 20 kr.

Utanför huvudkontoret står tre byster som alla föreställer viktiga personer i Aseas tidiga utveckling: uppfinnaren Jonas Wenström, finansieren Ludwig Fredholm och verkställande direktören Sigfrid Edström.

#### **Sigfrid Edström**

Sigfrid Edström (1870-1964) var Aseas verkställande direktör 1903-1933, därefter styrelsens ordförande 1933-1946. Han var en dynamisk och ibland omstridd ledare som tog plats på många av arbetsmarknadens scener under första halvan av 1900-talet. Som ordförande för arbetsgivarföreningen signerade han Saltsjöbadsavtalet 1938, och han var även ordförande i Verkstadsföreningen under en period. Under Sigfrids tid på Asea utvecklades också ett nära samarbete mellan företaget och kommunen om vad som var kommunens bästa och hur målet skulle nås.

När Sigfrid kom till Västerås med sin fru Ruth Randall Edström lät han snart bygga en direktörsbostad i villaområdet Stallhagen strax väster om centrum. Där växte familjen och hustrun Ruth byggde med tiden upp ett rikt societetsliv som inte funnits i staden tidigare.

#### **Jonas Wenström**

Jonas Wenström (1855-1893) var en ingenjör och uppfinnare som intresserade sig för elektriciteten. Två av hans uppfinningar låg till grund för Aseas produktion, dels ett likströmssystem med dynamo för belysning dels det mer avancerade trefas växelström-systemet för kraftöverföring på längre sträckor. Jonas bror Göran (Georg) Wenström (1857-1927) ordnade kontakten med bolagens finansierer. När Asea bildades 1890 blev Göran bolagets förste verkställande direktör.

#### **Ludwig Fredholm**

Ludwig Fredholm (1830-1891) var grosshandlaren som finansierade bildandet av Elektriska Aktiebolaget i Stockholm 1883, det första företaget som tillverkade och sålde Jonas Wenströms patenterade belysningsystem.

## **4. Melkerkontoret**



Foto: Andrea Linerstad

På Karlsgatans västra sida sträcker Melkerkontoret ut i efterkrigstidens material glas, betong och aluminium. Aseas kontorsbyggnad med tio våningar över jord och tre under var modernt, flexibelt och imponerande när det stod klart 1960. Arkitekten Sven Ahlbom hade konstruerat innerväggarna så att de kunde flyttas runt efter behov och det sågs att husets bredd anpassats efter måtten på de då modernaste ritborden.

## 5. Mimerverkstaden



Foto: Annchristine Sigurdsson

Längs med Karlsgatans östra sida uppfördes Aseas första verkstäder. De revs efter knappt tjugo år för att ge plats åt en mycket större och modernare industribyggnad, Mimerverkstaden, byggd 1911-1915. Inspirerad av det tyska elektrifieringsföretaget AEGs fabriker ritade Erik Hahr den nya verkstadsbyggnaden, en 213 meter lång järnkonstruktion med tegelklädd fasad och stora råglasfönster (i originalversionen). Karaktäristiskt är tegelpilastrarna mellan fönstren. I Mimerverkstaden tillverkades motorer i olika storlekar. Efterhand byggdes verkstaden på med ytterligare ett våningsplan.

I september 2010 öppnar Västerås Konstmuseum och Västmanlands läns museum i gemensamma lokaler i den gamla Mimerverkstaden, med adress Karlsgatan 2.

## 6. Mimerporten



Foto: Annchristine Sigurdsson

Aseas första och väl avgränsade industriområde Mimer, har ändrat skepnad många gånger sedan det började bebyggas 1891. Nya mer funktionella byggnader har ersatt äldre i snabb takt. Idag har ABB kvar en del kontorsverksamhet, men kvarteren rymmer

gymnasiekolor, arkiv, restauranger, gym och andra verksamheter av varierande slag.

Mimerporten, huvudentrén till Aseas industriområde med samma namn, fick sin nuvarande utformning under 1950-talet, efter arkitekt Sven Ahlboms ritningar. När verkstadsportarna öppnades några gånger per dag, morgon, kväll och lunch, passerade tusentals anställda, ofta på cykel. De cyklade var så många att det kunde vara svårt för annan trafik att ta sig fram i centrala Västerås. Det hände att trafikpolisen fick dirigera den strida ström cyklister som kom att kallas Aseaströmmen.

## 7. Gamla Folkets hus



Foto: Annchristine Sigurdsson

I den växande industristaden bildades tidigt en stark arbetarrörelse. Största enskilda fackförening under första halvan av 1900-talet var Metallindustriarbetareförbundets avdelning 20, bildad 1895. Under 1910-talet bildades också en facklig centralorganisation och en lokalavdelning av Arbetarnas Bildningsförbund ABF som gav kurser och föreläsningar i Arosgården. Den förste studieledaren var Gunnar Hirdman. Vid kommunalvalen 1919, de första valen i Sverige med allmän och lika rösträtt för alla, även kvinnor, fick socialdemokraterna majoritet i Västerås stadsfullmäktige. Den positionen behöll partiet fram till 1991.

Denna byggnad fungerade som Folkets Hus 1926-1959. Kvar i huset finns ännu Metall 20:s expedition.

## 8. Arbetarkvarter



Foto: Andrea Linerstad

Under 1910-talet var bostadsbristen skriande i de större industristäderna, så också i Västerås. Både Asea och Metallverken hade visserligen byggt arbetarbostäder på sina egna områden i slutet av 1890-talet, men många av de husen revs när nya verkstäder krävde marken. Efter livliga diskussioner började därför både kommunen och Asea att bygga bostäder nära industriområdena i centrala Västerås. Asea byggde i kvarteren Josef, Ivar, Kåre, Julius och Jörgen. I de tre första byggdes större hus med många lägenheter runt stora öppna innergårdar. Det var ett nytt sätt att utforma arbetarbostäder och arkitekten bakom idéerna var John Åkerlund. Kvarteret Josef stod inflyttningsklart 1914, de flesta lägenheter var på ett rum och kök, moderna för sin tid med rinnande vatten och avlopp i lägenheterna och torrdass i källaren. När huset var klart flyttade nästan sjuhundra personer in, varav 450 barn. Stadsarkitekten i Västerås, Erik Hahr, gjorde ritningarna till åtta lamellhus längs med Utanbygatan, i kvarteren Julius och Jörgen. De stod klara 1916 och var de första husen av den karaktären i Sverige. De kallades Gula Faran, kanske för att de var putsade i gult.

Alla arbetarbostäder i området övergick i kommunal ägo i början på 1960-talet. De moderniserades, elektrisk spis och vattentoalett installerades medan kakelugnar, källskafferier och trägolvsplattor slängdes ut.

## 9. Emausverkstaden / Culturen



Foto: Annchristine Sigurdsson

I Aseas Emausverkstad, byggd 1899-1946, tillverkades generatorer till de flesta större vattenkraftverk i Sverige. Generatorerna blev med tiden större och större vilket märktes på verkstaden som växte både på längden, höjden och bredden. Sista etappen byggdes 1946 och utgjorde fjärde skeppet i ett sammanhängande komplex.

På 1960-talet flyttade Asea generatortillverkningen till ett nyanlagt industriområde, Finnslätten, norr om Västerås. Emausverkstaden såldes då till Metallverken. När det företaget avvecklades i slutet av 1990-talet såldes en del av huset till Västerås stad som förvandlade generatorverkstaden till kulturhuset Culturen - med biograf, teater, gymnasieskola, restaurang samt utställningen om industristaden Västerås - "Från småstad till industristad. En elektrisk historia".

## 10. Valsverket



Foto: Annchristine Sigurdsson

Metallverkens paradverkstad Valsverket stod klar 1899, taklagsfesten hölls i februari samma år. I den stora industrihallen, 140 m x 46 m, rymdes nästan hela Metallverkens produktion under företagets första

årtionde. Under första världskriget ökade produktionen mycket och nya och betydligt enklare verkstäder uppfördes då i snabb takt. Hela området var i princip färdigbyggt i början på 1920-talet. Det innebär att samtidigt som det pågick intensiv industriproduktion var området också en stor byggarbetsplats.

Till en början var Metallverken en fristående underleverantör till Asea, men efter en tid växte bolaget och blev en koncern som räknade in både Finspångs och Skultuna bruk. Liksom Asea tillverkade företaget produkter för elektrifieringen, bland annat kraftöverföringslina, och de båda företagen riktade sig mot samma stora kunder, de statliga verken som ombesörjde elektrifieringen av infrastrukturen nämligen SJ, Vattenfall och Televerket. Metallverken hade också en annan specialitet: ammunition i olika dimensioner, från små patroner till stora kanonhylsor. Just denna tillverkning bidrog till företagets snabba tillväxt under första världskriget.

I slutet på 1960-talet köptes Metallverken av Gränges, som i sin tur köptes upp av Elektrolux 1980. Några år senare tog finska Outokumpu över företagets koppardel, det som en gång var Metallverken. Men då ansågs det ekonomiskt ogynnsamt att tillverka de tidigare så efterfrågade produkterna i Sverige. Maskinsystemen från Västerås flyttades bland annat till Spanien och USA. När Metallverken, som det fortfarande kallades i folkmun, firade 100-årsjubileum 1997, var det i princip redan nedlagt.

## 11. Kopparlunden



Foto: Andrea Linerstad

När Aseas verksamhet kommit igång ordentligt köpte företaget en större lantegendom (ca 80 ha) helt nära Västerås: Emaus gård. Meningen var att bygga arbetarbostäder på en del av marken. Samma år, 1897, hade några av Aseas styrelseledamöter tagit initiativet till ett nytt bolag för tillverkning av halvfabrikat i koppar och mässing. Det nya bolaget fick namnet Nordiska Metallaktiebolaget och förutom produkter som tråd, plåt,

rör, bultar och skruvar som krävdes till Aseas produktion, tillverkades också ammunition. Nordiska Metallaktiebolaget, från 1908 Svenska Metallverken, fick köpa halva Emaus gård, medan Asea behöll resten av marken. Båda företagen byggde bostäder och fabrikslokaler på sina respektive delar av marken. Asea uppförde ett trettiotal monteringsfärdiga kataloghus som beställdes från ett snickeri i Västervik. Metallverkens arbetarbostäder var också monteringsfärdiga men kom från ett snickeri i Katrineholm.

Bostadsområdena förvandlades successivt till industriområden, men några hus stod envist kvar mellan skorstenar och traverser ända till 1960-talets slut. Trots att det nästan är ett halvt sekel sedan någon bodde i Kopparlunden lever minnen från vardagselit och kafferep kvar i de fruktträd som ingen haft hjärta att hugga ned. Varje sensommar går det att plocka både äpplen och päron i det gamla industriområdet.

### Tips!

Ta gärna en promenad i de lummiga kvarteren i Kopparlunden. På verkstadsbyggnaderna finns skyltar som berättar områdets industrihistoria, hus för hus. Missa inte utställningen "Från småstad till industristad En elektrisk historia", inne i kulturhuset Culturen, före detta Aseas Emausverkstad.

## 12. Metallverken nya huvudkontoret



Foto: Annchristine Sigurdsson

Efter andra världskriget fick den svenska industrin omedelbart ett enormt uppsving. Efterfrågan på världsmarknaden var stor för både Aseas och Metallverkens produkter, företagen växte och behövde fler arbetare. Men konkurrensen om arbetskraften var stor i Sverige och många företag rekryterade då från andra europeiska länder som Finland, Italien och Tyskland. Till Västerås och Asea kom de första italienerna 1947. De blev mycket uppmärksammade i pressen, som följde deras nya liv i det tillfälliga barackboendet på Hammarby, med egen pastakock och importerat italienskt vin.

Tack vare den omfattande inflyttningen till Västerås, både från utlandet och från hela Sverige, blev staden en smältdegel i litet format. Många idag äldre västeråsare, kan berätta om en härlig tid i staden på 1950-talet, då det fanns gott om unga människor med arbete och framtidstro. De fyllde danslokaler, kaféer och biografier och när de så småningom stadgade sig flyttade de in i nya moderna bostadsområden som byggdes i stadens utkanter.

Efter kriget utvecklades också nya material och nya metoder för produktion. Även efterfrågan förändrades efter den nya tidens behov. Metallverken började använda aluminium på ett annat sätt än tidigare, i Skultuna (som ägdes av Metallverken) gjordes nu både vägghästar, takplåtar, bildelar och hushållsartiklar som kastruller och aluminiumfolie i det nygamla materialet. Köksutrustning tillverkades också i ett helt nytt material, plast. Metallverken hade egen tillverkning, i Upplands Väsby, av plastserviser, plastlådor och bunkar för förvaring och tillagning av mat.

När Metallverkens nya huvudkontor byggdes 1954 (ritat av Tore Blomqvist) framhölls de material företaget arbetade med. På fasaderna syns aluminium och runt fönstren både aluminium och koppar. Samma material finns också i många detaljer inomhus.